

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ США В "УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ" (1939–1996 рр.)

Мирослава ЛЕНДЬЄЛ

Американська етнополітика та формування позиції Вашингтону в "українському питанні"

Зовнішньополітична стратегія США — класичної країни іммігрантів — завжди залежала від внутрішньої етнополітичної ситуації та можливостей застосувати принципи самовизначення нації.

Цілком закономірно, що "українське питання" набуло значущості для Сполучених Штатів Америки в роки Другої світової війни.

Східна Європа (зокрема, українські території) не була сферою геополітичного інтересу США, тому напередодні Другої світової війни американська зовнішньополітична стратегія значною мірою залежала від позиції більш заангажованої Великої Британії, для якої "українське питання" існувало в контексті формування політики щодо своїх союзників — Польщі та Чехословаччини. Оскільки метою українського національного руху наприкінці 30-х років було, насамперед, здобуття автономії, а при можливості — незалежності України, то офіційні курси Великої Британії зайняли негативну позицію щодо нього. Український націоналізм розглядався як сила, що ставить за мету змінити статус-кво в Європі, а в цьому зацікавлені не були західні держави.

Наприкінці 30-х — в першій половині 40-х рр. у США, Канаді, Великобританії посилювався контроль з боку урядових

Мирослава ЛЕНДЬЄЛ — науковий співробітник
Інституту державного управління та регіонального розвитку,
Ужгородський державний університет

структур над політичною діяльністю української громади². Формування антиукраїнської громадської думки пояснювалося також своєрідним американським розумінням державної лояльності³, а також свідчило про упередженість щодо політичної свідомості іммігрантів⁴.

Початок Другої світової війни, а згодом розділ Польщі між Німеччиною та СРСР змусили зваженіше аналізувати вплив “українського чинника”. Великобританія розглядала СРСР як ворога, тому її зовнішньополітичне відомство вивчало можливість примирити поляків та українців задля спільного опору Німеччині й СРСР. Існують документи, які свідчать про британські плани підготовки повстання в Західній Україні, але про українську державність там не йшлося.

Початок війни Німеччини проти СРСР, окупація України, спроби відновити українську державність, вступ до війни США спричинили зростання зацікавленості Вашингтону проблемою. Формування союзницьких відносин з СРСР, розпад якого з погляду національної безпеки США був не бажаний, та пронимецька орієнтація частини українського національного руху зумовили переважно негативне ставлення до українського чинника.

Керівництво “парасолькової” організації — Українського конгресового комітету Америки (УККА), утвореного 24 травня 1940 р., намагалося вплинути на зовнішньополітичну стратегію. Основною вимогою було визнання права українського народу на національне самовизначення; наголошувалося, що українська діаспора підтримує участь США у війні проти Німеччини⁵. Але загальний настрій американських владних кіл щодо українського націоналізму, контакти в 30-і роки деяких українсько-американських організацій з керівництвом Організації українських націоналістів (ОУН) спричинили урядову кампанію переслідувань українського руху в США. Український конгресовий комітет Америки зазнав організаційної кризи і практично не функціонував до початку 1944 р.⁶

Питання про майбутнє України фактично ставилося в залежність від вирішення територіального конфлікту між СРСР та польським екзильним урядом. Протягом війни адміністрація США намагалася збалансувати бажання польського екзильного уряду Сікорського — Миколайчика відновити кордони Польщі станом на 1 вересня 1939 р. та наміри СРСР встановити їх за “лінією Керзона”, тобто залишити західноукраїнські землі собі. Врешті-решт, у лютому 1945 року під час Ялтинської кон-

ференції між союзниками була досягнута домовленість про відновлення східних кордонів Польщі станом на 17 вересня 1939 р. Питання української державності не розглядалося.

Політичне представництво українських американців у завершальний рік Другої світової війни і надалі зверталося до представників виконавчої влади США з вимогою дотримуватися на всіх мирних переговорах за участю СРСР принципу національного самовизначення народів. Для правового potwierдження своєї позиції українські діячі апелювали до "принципів Вудро Вільсона" (січень 1916 р.) і, особливо, до Атлантичної хартії (14 серпня 1941 р.) В цьому документі, який спершу був декларацією основних засад державної політики США і Великобританії у Другій світовій війні, відзначалося, що обидві країни "шанують право всіх народів вибирати таку форму врядування, якої собі бажають і хочуть, щоб право на незалежність і самоврядування повернути тим, у кого їх силою відібрано"⁷. Атлантична хартія була найкращим доказом дилемності, навіть парадоксальності політики США, які, ствердивши відданість праву народів на незалежність і самовизначення, водночас не надавали жодної реальної підтримки українському національному руху. Але варто зауважити, що положення Хартії були значною мірою нівельовані після приєднання до неї СРСР (24 вересня 1941 р.). Сталін обумовив необхідність при тлумаченні принципу національного самовизначення враховувати "умови, потреби та історичні особливості відповідних націй". США погодилися з правом вільного тлумачення Хартії⁸, позбавивши себе у відносинах з СРСР мобільності, коли йшлося про самовизначення народів.

Гарною ілюстрацією ситуації була відповідь представника американської делегації на конференції у Сан-Франціско Д.Паула на меморандум УККА і КУК (Комітету українських канадців). Він зауважив, що уряд США не є і не хоче здаватися в очах світової opinio поборником інтересів усіх поневолених народів. Жодні втручання зацікавлених груп не змусять США псувати дружні відносини з СРСР, сформовані під час війни⁹. Справді, дипломатія США аналізувала "українську проблему" лише як один із чинників у формуванні політики щодо інших країн — Німеччини, Польщі, СРСР. Відсутність сталих геополітичних інтересів у східноєвропейському регіоні до початку Другої світової війни змінилася на концепцію утримання належного рівня відносин з СРСР, невтручання у "внутрішні", в тому числі і національно-територіальні справи.

Активізація діяльності Українського Конгресового Комітету Америки

В 40-і — першій половині 50-х років “українське питання” ставало предметом розгляду американської зовнішньої політики у зв’язку з активізацією діяльності УККА, що насамперед було пов’язано з прибуттям до США третьої хвилі української імміграції та з консолідацією політичних представництв української громади в США. Спроби УККА зацікавити офіційні кола “українським питанням” відображені в меморандумах, що надсилалались до держдепартаменту США. Вони стосувалися становища українського народу у складі СРСР, радянського етногеноциду щодо України, радіомовлення “Голосу Америки” українською мовою, долі солдат дивізії “Галичина”, насильницької репатріації “переміщених осіб” українського походження на територію СРСР, проблем незалежності України. Представники УККА брали участь у слуханнях конгресових комітетів з імміграції, іноземних відносин. Організація практикувала участь своїх делегатів у національних конференціях демократичної та республіканської партій, у визначних міжнародних форумах¹⁰.

На ставлення до “українського питання” в цей період істотно впливали продовження активних дій Української повстанської армії (УПА) в Західній Україні аж до 1951 р., критика пасивної зовнішньої політики США провідом цієї організації, поширення Закордонним представництвом Української головної визвольної ради, УККА інформації про підпільний рух в Україні. Водночас під впливом реалій американської “політики стримування комунізму” лідери УПА врешті-решт зрозуміли марність надій на пряме втручання США в події на території СРСР, зокрема в Україні¹¹.

Паралельно (в тому числі і під впливом лобістських зусиль українського політичного представництва) започаткувався своєрідний “рух” конгресменів і сенаторів, які вимагали від виконавчої влади формування окремої позиції США у питанні про перосійські народи СРСР, зокрема український. Ці законодавці обстоювали необхідність втручання американського уряду в перебіг примусової репатріації “переміщених осіб” українського походження на територію СРСР (сенатор Лангер зі штату Мінесота)¹², характеризували український визвольний рух як потенційного союзника США у “холодній війні” з СРСР (кон-

гресмен Укерстен зі штату Вісконсін)¹³, наголошували на факті невизнання США приєднання до СРСР прибалтійських держав і пропонували застосувати цей підхід і до України (сенатор Смазерс зі штату Флоріда)¹⁴. Спеціальний комітет палати представників з комуністичної агресії 1954 року підготував звіт про становище в Україні¹⁵. Але найгучнішою ініціативою кінця 40-х — початку 50-х років були слухання про встановлення дипломатичних відносин з Українською та Білоруською Радянськими Соціалістичними Республіками. 9 лютого 1953 року конгресмен Сміт зі штату Вісконсін вніс на розгляд відповідну резолюцію¹⁶, але її не схвалили. Негативний результат вказаних вище ініціатив законодавців пояснювався позицією виконавчої влади США, яка відіграє ключову роль у формуванні американської зовнішньополітичної стратегії¹⁷.

Документ "Цілі США стосовно Росії", підготовлений для Ради національної безпеки США 1948 р., виявив ще один принциповий підхід американських урядових чиновників до "українського питання" і визначив стратегію США щодо України на наступні 40 років: уявлення про український народ як про націю, не "здатну успішно взяти на себе відповідальність за проблеми незалежності перед лицем великої російської протидії". Водночас відзначалося, що США не повинні "категорично протидіяти незалежному режиму, якби він виник на території України без нашої участі"¹⁸. Аналітичні огляди про народи СРСР, які готувалися для президентської адміністрації та законодавців, часто "кружляли" навколо тези, що Радянський Союз є "комуністичною Росією"¹⁹. Цей погляд був тісно пов'язаний з переконанням, що проблеми України треба розглядати як проблеми складової СРСР.

Проголошення адміністрацією Ейзенхауера (1952—1959 рр.) "політики визволення" східноєвропейських народів не призвело до радикальної зміни американської позиції в українському питанні. По-перше, "мирне визволення" ніколи не було сформульоване як перелік практичних заходів американської зовнішньополітичної служби. По-друге, засади доктрини стосувалися "країн-сателітів" СРСР. В заяві держдепартаменту від 16 грудня 1954 року відзначалося, що уряд "прагне мирних умов, які зробили б можливим для поневолених національних груп отримати справжню свободу і незалежність"²⁰. Про підтримку подібних ініціатив не раз заявляло керівництво УККА²¹.

Проголошений курс на "мирне визволення" східноєвропейських народів у поєднанні з активною лобістською діяльністю ет-

нічних груп у США дав нові законодавчі ініціативи Конгресу США. Найважливіший захід післявоєнного періоду — прийняття резолюції про щорічне відзначення Тижня поневолених націй. Після підписання 13 вересня 1959 р. Президентом Ейзенхауером резолюція стала законом. До числа поневолених націй була віднесена і Україна²².

Водночас цей законодавчий акт, а радше — його наслідки продемонстрували суперечливість позиції США у питанні про неросійські народи Радянського Союзу. Розробка резолюції була ініційована в умовах розгортання антиколоніальної боротьби в світі і мала пропагандистський характер. Окрім того, певне послаблення “залізної завіси” стимулювало американську владу оприлюднити документ, в якому було висловлено офіційну позицію США щодо самовизначення народів. Але дехто з вищих посадових осіб, наприклад, віце-президент Ніксон (адміністрація Ейзенхауера), заявляв, що прийняття цієї резолюції було стратегічною і тактичною помилкою зовнішньої політики США; інші — не надавали їй практичного значення²³. Як зауважив Ярослав Стецько, на відміну від частини діячів Конгресу, які формували свою позицію щодо долі неросійських народів СРСР на моральних принципах “свободи і незалежності”, співробітники адміністрації дотримувалися прагматичного підходу — зовнішня політика повинна базуватися на матеріальних чинниках (баланс сил, геополітичні інтереси)²⁴.

У другій половині 60-х зародилися нові проблеми, які зумовили інтерес законодавчої та виконавчої гілок влади США до “українського питання”. Вони стали визначальними у формуванні американської стратегії протягом 70-х — 80-х років.

Проблема дисидентського руху і прав людини в Україні привернула увагу американських законодавців уже в середині 60-х років, коли на Захід потрапили перші документи-свідчення про судові процеси над українськими інтелектуалами. У 70-і роки вона набула виразного звучання. 1970 року на розгляд Конгресу було виснено резолюцію про необхідність поставити перед комісіями ООН питання про порушення прав людини в СРСР, в тому числі в Україні²⁵. А після підписання 1 серпня 1975 року Заключного акту Наради з питань безпеки і співпраці у Європі, утворення Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (9 жовтня 1976 р.), формування закордонного представництва цієї групи захист прав людини в Україні став основною темою для законодавчої та вико-

навчої влади у розрізі "українського питання". До цього владу спонукав тиск американських українців, усієї громадськості. Свого апогею кампанія захисту прав людини в СРСР досягла при адміністрації Президента Рейгана. Так, 11 травня 1982 року вперше в історії США президент офіційно прийняв у Білому домі радянських дисидентів, а восени того ж року, посиляючись на резолюцію Конгресу США № 205 від 21 червня 1982 р., проголосив 9 листопада 1982 р. "днем пошани Української Гельсінкської Спілки"²⁶.

У 80-і роки Конгрес США розглядав також питання про голод в Україні 1932—1933 рр. В 1984—1988 рр. діяла спеціальна комісія на чолі з конгресменом-демократом з Флориди Даніелем Майко. Комісія дійшла висновку (одного з багатьох), що голодомор 1932-33 років — акт етногеноциду проти українського народу²⁷.

Президент Рейган надав більшій значущості проблемі "попеволених нації" та щорічному святкуванню однойменного Тижня. Він першим з американських президентів узяв безпосередню участь у відзначенні цієї події²⁸.

Це ще раз засвідчило, що західні держави повертаються до націоналізму як основної альтернативи комунізму. У 1981 р. Конгрес США утворив Комітет зі справ республік СРСР. 1982 року він у спеціальній прокламації вніс до списку поповолених народів неросійські народи СРСР та населення країн-сателітів.

Підсумовуючи тенденції американської стратегії в 40-х — 80-х роках, можна дійти висновку, що виконавча влада США займала загалом нейтральну позицію. Перспективу здобуття Україною незалежності офіційні представники виконавчої влади США сприймали як таку, що матиме негативні наслідки: зміна геополітичної ситуації в Східній Європі, загальне порушення статус-кво, загострення етнонаціональних суперечностей.

Українська діаспора та формування політики США стосовно України

Аналіз американо-українських стосунків з часу проголошення незалежності України дає підстави простежити форми і методи впливу заокеанських співвітчизників на формування офіційної політики Вашингтону. Суть позиції Дж.Буша — першого президента США, який формував зовнішньополітичну стра-

тегію в умовах геополітичних змін на терені Радянського Союзу, продемонструвала його промова у Києві 1 серпня 1991 р. Він висловив надію, що українські державні діячі виявлять прихильність до територіальної цілісності СРСР. Наступного ж дня у Конгресі США цей виступ вкрай негативно оцінив член Палати представників Д. де Кончіні, який з кінця 80-х рр. сприяв реалізації вимог американських українців. Ще готуючи візит президента Буша до СРСР, посол Дж.Метлок вказував, що якщо президент не займе зважену позицію стосовно України, то Білий дім буде "бомбардований листами багатьох розлючених українських американців"²⁹. Передбачливість Метлока підтвердили події 22 вересня 1991 р., коли на маніфестацію під гаслом "Тільки незалежність принесе свободу й демократію Україні" у Вашингтоні, Чикаго, Лос-Анджелесі вийшли тисячі етнічних українців³⁰.

У ситуації, коли для коригування зовнішньополітичного курсу США необхідно було офіційно визначитися стосовно дезінтеграційних процесів на теренах СРСР, українська спільнота демонструвала свою позицію шляхом зміни виборчої поведінки³¹. За оцінками Вашингтонського офісу Українського народного союзу (УНС) станом на 1988 р. 85% американських українців були прихильниками Республіканської партії³². Але результати виборів восени 1991 р., коли у Пенсільванії демократ Гаріс Вуфорд завдяки східнослов'янським голосам переміг на виборах до Сенату представника Республіканської партії Діка Торнбурга, продемонстрували негативне ставлення громади до політики Буша. Ця подія стала вирішальним приводом для зустрічі президента із представниками українців США. 27 листопада 1991 р. під час зустрічі Буш уперше заявив про офіційну підтримку з боку американського уряду ідеї української незалежності. Безперечно, ця обставина вплинула на зміну позиції адміністрації, але тільки в поєднанні з більш вагомими чинниками — схваленням 20 листопада в Сенаті резолюції, що закликала президента визнати незалежність України та результатами вересневої зустрічі Дж.Буша з Л.Кравчуком³³.

Тож має підстави твердження посла України в США Ю.Щербака про те, що американська влада з 24 серпня до 1 грудня 1991 р. переживала процес переоцінки цінностей і зміни своїх зовнішньополітичних орієнтирів³⁴. Ознайомившись із результатами референдуму 1 грудня, Президент Буш заявив, що Україна буде визнана Сполученими Штатами Америки "протягом відносно короткого проміжку часу", що й сталося 25 грудня³⁵.

Офіційно дипломатичні відносини між Україною та США були встановлені 23 січня 1992 р. З метою забезпечення виборчої підтримки американців українського походження у березні 1992 р. послом США в Україні призначили представника української громади Р.Попадюка.

З кінця 1991 р. до січня 1994 р. розгляд українського питання був безпосередньо підпорядкований вирішенню так званої "ядерної проблеми". У привітанні американського президента українському народу з нагоди першої річниці проголошення незалежності наміри офіційного Вашингтону сприяти у будівництві демократичних інститутів, ринкової економіки ставилися у залежність від "позиції України щодо ядерної зброї"³⁶.

Суперечності, що існували між українським та американським керівництвом, використав під час президентської виборчої кампанії 1992 р. претендент від Демократичної партії Білл Клінтон. Він гостро критикував "українську політику" республіканської адміністрації Буша. Враховуючи необхідність заручитися підтримкою етнічного електорату, Клінтон у привітанні учасникам XVI Конгресу американських українців (жовтень 1992 року) обіцяв у разі своєї перемоги в президентських виборах "виробити і провадити довготривалу стратегію боротьби у нових постсовєтських державах"³⁷.

Новий глава вашингтонської адміністрації, уникаючи крайнощів російськоцентричної політики свого попередника, у процесі формування американської офіційної зовнішньополітичної стратегії певним чином враховував інтереси України. Цій зміні сприяло підписання у січні 1994 року у Москві угоди між США, Росією, Україною, згідно з якою Україна зобов'язувалася вилучити ядерну зброю зі своєї території і отримала задоволення щодо гарантування її безпеки. У березні 1994 р. були підписані американо-українські угоди про збереження культурної спадщини, економічну співпрацю, схвалено меморандум про розвиток дружніх і партнерських відносин.

Зміна міжнародного статусу України, її інтерес до представників діаспори як до етнічних українців, що будучи громадянами США, володіють легальною можливістю впливати на прийняття політичних ухвал у американських владних структурах, певна зовнішньополітична переорієнтація Вашингтону обумовили модернізацію форм діяльності американських українців як групи політичного тиску. Зі здобуттям незалежності України було досягнуто головної політичної мети переважної більшості іммігрантів і тому, природно, діяльність української гро-

мади стала не такою активною. Як доказ цього, у 1995 р. розпочалися переговори стосовно воз'єднання Українського конгресового комітету Америки (УККА) і Українсько-американської координаційної ради (УАКР), до яких приєдналася і Конференція несприєднаних організацій³⁸. Нові організаційні форми мали відповідати ментальності покоління американців українського походження, які присягали на державну лояльність США, а не Україні. Президент УККА А.Лозинський на зустрічі з послом України Ю.Щербаком наголосив, що українсько-американська громада повинна функціонувати як об'єднання громадян США. Перспективи матимуть організації діаспори, що базуватимуть свої зусилля на різних формах взаємодії з метрополією — бізнесовій, культурній, науковій, благочинній.

Зміни в Європі трансформували відносини між американськими етнічними групами відповідного походження. У 1992 році з ініціативи Вашингтонського офісу УНС була утворена Центрально-східноєвропейська коаліція — організація, що представляє інтереси 10 млн. американських громадян³⁹. Метою цього політичного утворення було і залишається коригування позиції адміністрації США стосовно згаданого регіону, нейтралізація можливостей проросійського спрямування політики Вашингтону.

Відносини у системі “американські українці — влада США — політика Вашингтону щодо України” протягом 1991—1996 рр. демонстрували легальну можливість американських українців використовувати потенціал політичного лобіювання для досягнення ухвал, сприятливих для них як етнічної групи американського суспільства, а водночас — сприятливих і для України.

Література:

1. *Luciuk, Lubomir Y., Kordon, Bohdan S.* Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question 1938—1951. A Documentary Collection. — Kingston, Ontario—Vestal, New York, 1987. — P. 2, 27.
2. *Luciuk L.* A Question of Betrayal the Anglo-American Powers and the Ukrainian Question // *Ukraine Today Proceedings of the Conference Ukraine Today — Perspectives for the Future 19-21 June 1992.* — Sydney: Nova Science Publishers, 1993. — P. 33.
3. *Harrington M.* Loyalties Dual and Divided // *The Politics of Ethnicity.* — Cambridge — London: The Belknap Press of Harvard Univ. Press, 1982. — P. 102.
4. *LeMay C.* The Struggle for Influence. — University Press of America, 1985. — P. 1.

5. The Story of the Ukrainian Congress Committee of America. — New York, 1951 — С. 209.
6. Ibidem. — С. 15-18.
7. Українське питання в англо-американських архівних документах (1938 — 1951 рр.) // Всесвіт. — 1993. — № 11-12. — С. 147.
8. Косик В, Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. — С. 204.
9. *Luciuk, Lubomir Y., Kordon, Bohdan S.* Op. sit. — P. 160.
10. The Story of the Ukrainian Congress Committee of America. — P. 40.
11. Полтава П. Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу // Літопис Української Повстанської Армії: у 29 т. — т. 10. — Торонто-Львів, 1994. — С. 368.
12. Congressional Record Proceedings and Debates of the 79th Congress Second Session. — Vol. 92. — part 1. — P. 1260.
13. Congressional Record Proceedings and Debates of the 82th Congress First Session Appendix. — Vol. 97. — part 12. — P. A1730.
14. Congressional Record Proceedings and Debates of the 82th Congress First Session Appendix. — Vol. 97. — part 15. — P. A6458.
15. Congressional Record Proceedings and Debates of the 84th Congress First Session. — Vol. 101. — part 1. — P. 894.
16. Congressional Record Proceedings and Debates of the 83th Congress First Session. — Vol. 99. — part 1. — P. 963.
17. Попова Е.И. Американский сенат и внешняя политика. — М., Наука, 1978. — С. 26-27.
18. Українське питання в англо-американських архівних документах (1938 — 1951 рр.) — С. 149-150.
19. *Smal-Stocki, R.* The Captive Nations Nationalism of the Non-Russian Nations in the Soviet Union. — New York, Bookman Associates, 1960. — P. 13-14.
20. Congressional Record Proceedings and Debates of the 84th Congress First Session. — Vol. 101. — part 1. — P. 894.
21. Congressional Record Proceedings and Debates of the 84th Congress First Session. — Vol. 105. — part 5. — P. 5678.
22. *Dobriansky L.* The Captive Week Resolution // The Ukrainian Quarterly. — 1961. — vol. 17. — № 3. — P. 207.
23. *Сосновський М.* Україна на міжнародній арені 1945—1965. Проблеми і перспективи української зовнішньої політики. — Торонто—Оттава: Видавництво Дослідного Інституту Студіум, 1966. — С. 130.
24. *Stesko Y.* The Principles of Ukrainian Foreign Policy International Situation and Liberation Struggle. — London Ukrainian Information Service. — P. 13.
25. Congressional Record Proceedings and Debates of the 91th Congress Second Session. — Vol. 116. — part 1. — P. 660-661.
26. Горелов М.Є. Криза організацій українського буржуазного націоналізму на сучасному етапі. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 25.
27. Commission on the Ukraine Famine Report to Congress. — Washington: — U.S. GPO, 1988. — 25 p.
28. Горелов М.Є. Вказана праця. — С. 24-25.
29. *Beschlott M., Talbott S.* At the Highest Levels The Inside Story of the

- Cold War.— Boston.— Toronto.— London.— Little Brown&Co, 1995.— P. 416.
30. Свобода.— 1991.— 17 вересня.— Ч. 177.— С. 1.
 31. *Dinnerstein, L., Reimers D.* Ethnic Americans. A History of Immigration and Assimilation.—NY—Cambridge—Philadelphia—San Francisco: Harpers&Row Publ.— P.141.
 32. *Fink S.* From “Chicken Kiev” to Ukrainian Recognition: Domestic Politics in U.S. Foreign Policy Toward Ukraine // Nationalities Papers.— 1997.— vol. XX.— №XX.— P.6.
 33. Свобода.— 1991.— рік ХСVІІІ — 27 вересня.— Ч. 185.— С.1.
 34. *Щербак Ю.* Позначені безпрецедентним динамізмом. До 5-ї річниці встановлення дипломатичних відносин між Україною та США // Політика і час.— 1996.— №1.— С.4.
 35. Свобода.— 1991.— рік ХСVІІІ—27 грудня.— Ч.246.— С.1
 36. The Ukrainian Quarterly.— 1992.— vol. 48.— №4.— P.477.
 37. *Кульчицький-Гут В.* Новообраний президент США і Україна // Визвольний шлях.— 1993.— березень.— Кн. 3 (540).— С. 264-269.
 38. Our U.S. Community: Activity on the Wane // The Ukrainian Weekly.— 1995.— vol. LXIV.— №52 (December 29th).
 39. *Куропс М* Ukrainian-American Citadel The First One Hundred Years of the Ukrainian National Association.— P.627.